

ARHIIVKOGU

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

123868

ALSS-OSJA (*Equisetum scirpoides* Michx.)

LEVIKUST.

Karl Eichwald.

Linné osjade (*Equisetum*) perekonda kuulub 24 liiki püsiktaimi (ilma hübriidsete liikideta). Neist levib Euroopas 11, viimastest 8 ka Eestis. Meil esinevatest liikidest on kõige väiksem, ühtlasi ka haruldasem alss-osi (*E. scirpoides*).

On huvitav alss-osja kui iseseisva taimeliigi avastamine Euroopa botaaniku poolt Põhja--Ameerikas; see botaanik oli prantslane André

Michaux (l. mišoo, 1746—1800), kelle Prantsuse valitsus rakendusbotaanilistel ülesannetel P.-Ameerikasse komandeeris ning kes seal töötas pikemat aega (1785—96) Ühendriikide atlantilistes osariikides ja Kanadas. Et need olid tol ajal botaaniliselt vähetuntud alad, olid uurimiste tulemused soodsad. Michaux' teos „*Flora boreali-americana*“ (1802) püsis aastakümneid sealse floora põhiteosena, Euroopa tutvus aga tema kaudu rea uute, senitundmata taimeliikidega, nende hulgas ka uue väikese alss-osjaga, mis siin oli seni tähele panemata jäänud. Rida uusi liike leidis M. kaudu tee Euroopasse (botaanikaaegade kaudu). Rahvusvaheliselt kindlaks määratud botaanilise nomenklatuuri reeglitele vastava autori-prioriteedi järgi kannab alss-osi A. Michaux' (lühend. Michx.) kui autori nime.

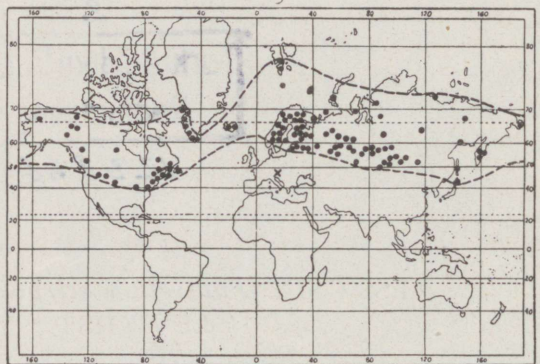

Joon. V. Vinkel.

7. joon. Alss-osi (*Equisetum scirpoides* Michx.), vasakul — osa varrest, paremal varre ristilõik, 30 ×.

Philonotis fontana jt.) ühingus. V. Komarov'i ja E. Hultén'i järgi kasvab alss-osi Kamtšatkas varjuküllastes *Picea jezoensis*'e met-

sades paksus samb-las, sageli otse puujuurtel tiheda kattena. A. Feodorov seevastu märgib teda Arhangelski kub., Pinega jooksul kui lagedate samblarikaste heinasoode liiki koos arktiliste taimedega kasvamas. Rootsist ja Norrast teame, et liik kasvab niisketes metsades, heinamaadel ja soodes, ojakallastel

jne., meelsasti lubjaaladel ja alpiinse taimestikuastmeni. Alss-osja Eesti leiukohad on lagedatel soistel aladel, vaid üks (Räpina) on kuusemetsa serval.

8. joon. Alss-osja üldleviku kaart. (Orig.)

Üldleviku kaart (8. joon.) näitab vastuvaidlematult tsirkumpolaarset leviku areaali, millel eriti kitsas kael Islandi ja Gröönimaa kohal: see on tingitud liigi puudumisest Gröönimaa idarannikul ja loomulikult ka Suurbritannias. Põhjapoolsemateks leiukohtadeks on Disko saar (Gröönimaa), Teravmäed, Karusaar, Leena jõe suudmeala Siberis jne.

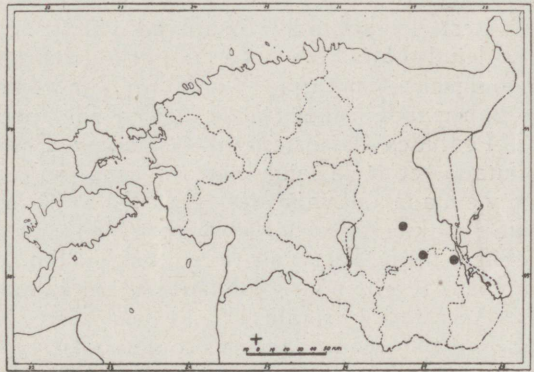
Omapärane on areaali lõunapiir. Kuna Euraasia mandril kõige lõunapoolsemaks leiukohaks käesoleval ajal osutub Katuni jõe org Altaiis (50°), laskub lõunapiir Põhja-Ameerikas, Illinoisi ja Pennsylvania osariigis kuni 40°; seejuures on Illinois

liigi nii lõunapoolsele levikule üldiselt ebasoodus lausmaa. Suur levikuvahe oleneb Siberi ja Põhja-Ameerika suurest ökoloogilisest erinevusest, eeskätt kliimalistest põhjustest; eriti selgub see W. Köppen'i (1923) kliimade jaotust jälgides. Tervet holarктиilise taimestikuriigi keskmist osa läbib määratu vööde, mille kliimat Köppen nimetab venekanaada kliimaks, mille kül-

mima kuu (jaanuar) temperatuur on alla -3° , soima (juuli) üle 10° ja kliima alatiselt niiske (küllaldane lumi ja vihm kõigil kuudel). Siin peamiselt levibki alls-osi; põhjuseks, miks ta Ühendriikides kaugemale lõunasse levib kui Euraasias, on Ameerika jahedam suvtemperatuur, mille tagajärjel nii puupiir kui ka tundrakliima alad siin tunduvalt kaugemale lõunasse ulatuvad. Ühtlasi on ka P.-Ameerika kliima okeaanilisem Sise-Siberist. Seega on jahe-okeaaniline kliima eriti sobiv alls-osjale, mida tõestab ka levik vastavalt jahe-okeaanilise kliimaga Jesso (Hokkaido) saarel (Jaapan), 42° — 43° . Samaga on seletatav liigi puudumine Rootsi ja Norra lõuna-osades, sest siin, nagu Suurbritannias ja suures osas Lääne-Euroopast, valitseb küll niiske, kuid soe (atlantiline) kliima.

Üldareaalist eraldatud ja käesoleval ajal juba hävinud alls-osja leiukoht asetseb Karni alpides, Gross-Glockneri massiivist kagus, 47° (8. joon. \times märgiga): kahtlemata oli see reliktnne asukoht.

Alls-osi kuulub haruldase liigina ka Eesti flora koosseisu; ta esimesed leidjad olid meil P. Lackschewitz ja J. Klinge a. 1880; botaanilistes töödes on teda käsitelnud viimane oma osjade monograafias (1882) ja K. R. Kupffer (1909).

9. joon. Alls-osja Eesti (ja osalt Läti) leiukohtade kaart. (Orig.)

Vanadest leiukohtadest (9. joon.) asetseb üks (Lackschewitz-Klinge ühine) Annemõisa ja Emajõe vahel Tartu ligidal; kasvutingimused on siin ala kultiveerimise tõttu nii ebasoodsaks kujunenud, et korduvatel otsimistel taime alles möödunud sügisel õnnestus uuesti leida; igatahes on ta siin lõplikult hävinud. Teine (Lackschewitz'i vana) leiukoht asetseb Räpina alevist 2 km põhjas väikese ojalammi nõlval ja on seni säilinud (1933. a. sügisel sedastatud). Mõlematele lisandus, samuti möödunud sügisel¹, uus leid Võnnu khk. Ahja jõe soisel lammil, Akste küla ja Sulbi vesiveski vahel. Eesti leukohad osutuvad seega üksteisele võrdlemisi lähedateks ja edaspidised uued leiud selles piirkonnas on tõenäosel.

Eesti leiukohtadele osutuvad väljaspool kodumaa piire lähemateks leiud Lätis, Lemsalu piirkonnas (K. R. Kupffer'i järgi, 9. joonisel + märgiga), ja Grobini lähedal Kuramaal; viimane on Baltimaade vanem ja ühtlasi ka edelapoolsem leiukoht (56° 30').

Peatudes alss-osja leviku iseloomul Eestis ja naabermaades tuleb rõhutada, et meie leukohad on üsna isoleeritud; nii on Tartu ja Ahvenamaa vahe 400 km, Tartu ja Soome mandri lähemate leuk. vahe ligi 500 km; Siverskaja Gatšina lähedal (Venem.) on Tartust 220 km ja Bologoje Novgorodi kub. kaguosas Räpina st tublisti 370 km kaugel.

Arvestades asjaolu, et alss-osja Eesti (ja Läti) leukohad asetsevad liigi üldareaali äärmises lõunapoolses piirdeosas pillatuna ja Euroopa pidevama leviku alast (60°—70° vahel) eraldatult, tuleb neid tõenäoselt (sub)reliktseteks leukohtadeks pidada, möödunud arktilisest kliimaajajärgust seni püsinud liigi järeelpostideks, nagu seda ka K. R. Kupffer leiab (1909, 1925).

Alss-osja püsimist senistel asukohtadel ei ähvarda seega niivõrt muutunud kliimalis-ökoloogilised tegurid, kui asukohtade kultiveerimine ja viimasega seoses käiv karjatamine, mis näit. liigi Tartu asukohta on hävimiseni viinud.

¹) Ekskursioonil 14. X. 33. koos prof. T. Lippmaa, dr. E. Lepik'u ja mag. A. Vaga'ga.